

Adam Krychowski

ORCID: 0000-0002-8927-4117

Uniwersytet Wrocławski

adam.krychowski@uwr.edu.pl

Rodzaj artykułu: artykuł przeglądowy

Narodowa Demokracja wobec kwestii ukraińskiej w II Rzeczypospolitej

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, stosunki polsko-ukraińskie, Narodowa Demokracja, Kresy Wschodnie, separatyzm, mniejszości narodowe

1. Przyczyny trudnego sąsiedztwa polsko-ukraińskiego

Omawiając stanowisko obozu narododemokratycznego wobec ukraińskiej działalności politycznej, nie sposób nie rozpocząć od źródeł trudnych relacji polsko-ukraińskich, które można uznać za konflikt. Wynika to ze wspólnej historii obu narodów. Początków należy się doszukiwać już w I Rzeczypospolitej. Warto pamiętać o powstaniach kozackich. Najbardziej znane i znamienne w skutkach było powstanie Chmielnickiego z 1648 r. Wypada wspomnieć o trudnych zajściach Koliszczyzny z 1768 r., do których w poemacie *Sen srebrny Salomei* odwoływał się wieszcz Juliusz Słowacki, a które również położyły się cieniem na wspólnej historii¹. Zdarzenia te należy uznać za istotne dla

¹ Występuje również pod nazwą Koliwszczyzny. Był to krwawy bunt ruskiego chłopstwa, hajdamaków oraz Kozaczyzny. Wymierzony w polską szlachtę, ludność żydowską oraz kościoły katolicki i unicki. Za przywódców uznaje się Maksyma Żeleźniaka oraz Iwana Gontę. Koliszczy-

polsko-ukraińskiej historii, a także rozwoju wzajemnych relacji mimo ich czasowej odległości.

Jednak kluczowym okresem dla rozwoju stosunków pomiędzy sąsiadującymi ze sobą narodami słowiańskimi był XIX w. Był to czas rosnącej świadomości narodowej oraz powstania nowoczesnych nacjonalizmów². Ukraiński ruch narodowy zrodził się w pierwszej połowie XIX stulecia. Istotnym faktem wynikającym z omawianej historii jest to, że kształtująca się ukraińska inteligencja miała pochodzenie chłopskie i taki był właśnie charakter tej inicjatywy. Inaczej przedstawiała się sytuacja w przypadku polskiego ruchu narodowego, który miał szlachecki charakter. Taka sytuacja musiała w końcu doprowadzić do antagonizmów, do których doszło w okresie Wiosny Ludów. Powstała sytuacja, w której Polacy nie chcieli uznać ludności ukraińskiej za osobny naród, argumentując, że bez austriackiej agitacji nie wykazywaliby takich aspiracji³. W XIX w. elity polskiego narodu snuły dość liczne przymyslenia dotyczące szans przywrócenia Rzeczypospolitej na mapę świata, a także przebiegu granic odrodzonego państwa⁴. Powszechnie zakładano przy tym polskość Kresów Wschodnich. W ogóle nie brano pod uwagę rodzącego się ukraińskiego ruchu narodowego oraz powiązanych z tym skutków. W polskiej świadomości Ukraińcy funkcjonowali w najlepszym przypadku jako „młodszy bracia”. Wyznanie, folklor oraz gwara były ich jedynymi wyróżnikami. Nie liczone z tym, że Ukraińcy byli zdolni do wytworzenia własnej świadomości narodowej, a w dalszym kroku mogli przejawiać własne ambicje państwowe. Z tych względów pojawiło się zaskoczenie wśród polskich elit, gdy zetknęły się na terenie Galicji z ukraińskim ruchem narodowym. Fakt pokrywania się na znacznym obszarze aspiracji sąsiadujących ze sobą narodów musiał powodować konflikt⁵.

Ciekawym zagadnieniem jest to, że niechęć do Ukraińców prezentowana przez polskie środowiska dotyczyła jedynie tych związanych z działalnością narodową. Ten stan rzeczy utrzymywał się przez dość długi czas. Zwykli ukraińscy chłopci dalej byli postrzegani jako „młodszy bracia”. Należy jednak zaznaczyć, że ten punkt widzenia był charakterystyczny jedynie dla polskich elit politycznych⁶. Zwykła ludność, nierzadko wywodząca się ze zubożałej szlachty, coraz częściej zaczynała prezentować postawę niechętną wobec swoich ukraińskich

zna cechowała się licznymi pogromami ludności polskiej oraz żydowskiej. Jej najkrwawszym epizodem była rzeź humańska, podczas której w okrutny sposób mordowano także kobiety i dzieci. Bunt został ostatecznie stłumiony przez wojska polskie oraz rosyjskie. Liczbę ofiar Koliszczyzny szacuje się na 100 do 200 tys. ludzi.

² R. Wapiński, *Polska na styku narodów i kultur. W kręgu przeobrażeń narodowościowych i cywilizacyjnych w XIX i XX wieku*, Gdańsk 2002, s. 43–46.

³ U. Jakubowska, *Szanse partnerstwa? Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] T. Stegner (red.), *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach*, Gdańsk 1993, s. 91–102.

⁴ M. J. Serejski, *Naród a państwo w polskiej myśli historycznej*, Warszawa 1973, s. 268–270.

⁵ R. Wapiński, *Polska na styku...*, s. 48–54.

⁶ U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, Warszawa–Łódź 1988, s. 339–344.

sąsiadów. Ten coraz silniejszy konflikt narodowościowy wynikał także z polskich obaw o stan posiadania na Kresach Wschodnich⁷.

Opisując przyczyny konfrontacji polsko-ukraińskiej, należy także przywołać kwestie dotyczące religii. Polaków należy uznać w zdecydowanej większości za katolików. W narodowodemokratycznej ideologii odgrywało to bardzo ważną rolę, gdyż endecy w ogóle utożsamiali polskość z wyznaniem rzymskokatolickim. Na terenie Galicji ludność ukraińska była natomiast w większości wyznania greckokatolickiego. Jednak w przypadku ziem, które należały do zaboru rosyjskiego, np. Wołynia, wyraźnie dominowało już prawosławie. Kwestie religijne należy uznać za wyjątkowo konfliktogenne, co było widoczne szczególnie w okresie dwudziestolecia międzywojennego⁸.

Aktywność narodowa Ukraińców wyraźnie zaczęła się zwiększać wraz z końcem XIX stulecia. Powstanie Ukraińskiej Partii Radykalnej w 1890 r. było znamienym w skutkach wydarzeniem⁹. Właśnie z tego ugrupowania w późniejszym czasie wyodrębniły się kolejne dwie partie: Ukraińska Partia Narodowo-Demokratyczna oraz Ukraińska Partia Socjal-Demokratyczna¹⁰. Początek XX stulecia to okres dalszej komplikacji wzajemnych relacji polsko-ukraińskich. W tym czasie doszło do eskalacji napięcia na tle wyborów do Sejmu Krajowego w Galicji w 1908 r.¹¹. Sytuację zaostrzył zamach na namiestnika Galicji hr. Andrzeja Potockiego dokonany przez ukraińskiego studenta Myrosława Siczynskiego. Śmierć namiestnika była wydarzeniem znaczącym dla ludności polskiej i była powszechnie komentowana w pozostałych zaborach. Próby załagodzenia sytuacji dokonywane przez Michała Bobrzyńskiego, który został nowym namiestnikiem, oraz metropolity Andrzeja Szeptyckiego odniosły pewien sukces. Było jednak już za późno na przełom w relacjach polsko-ukraińskich i otwarcie nowego rozdziału. W zbliżającej się I wojnie światowej obie strony upatrywały szansy dla siebie i możliwości zbudowania własnej państwowości. Nadchodzący rozpad monarchii austro-węgierskiej oznaczał także walkę o sporne terytoria. Nowy konflikt polsko-ukraiński był już jedynie kwestią czasu.

2. Problemy z uznaniem narodu ukraińskiego

Podobnie do innych polskich środowisk politycznych również endecy prezentowali niechętnie stanowisko wobec ukraińskiego ruchu narodowego i jego ambicji. W tym jednak wypadku wydaje się, że ta postawa była bardziej radykalna. Przyczyną tego był nacjonalizm, który był podstawą doktryny politycznej Naro-

⁷ R. Wapiński, *Polska na styku...*, s. 56–62.

⁸ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989, s. 24–41.

⁹ Zob. J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999*, Lublin 1999.

¹⁰ Zob. R. Tomczyk, *Rusko-Ukraińska Partia Radykalna 1890–1914*, Szczecin 2007.

¹¹ U. Jakubowska, *Szanse partnerstwa?...*, s. 91–102.

dowej Demokracji. Zamiarem endeków była odbudowa Polski o jednolitym etnicznie charakterze. Planowali asymilację wszystkich mniejszości narodowych z wyjątkiem Żydów. W ten sposób chciano rozwiązać także problem kwestii ukraińskiej¹². Endecy twierdzili, że był to warunek konieczny do zapewnienia Polsce bezpieczeństwa, stabilności i rozwoju¹³. Za znaczne zagrożenie dla państwa i jego interesów uważano ukraińską działalność narodową.

W rozumieniu działaczy narododemokratycznych istniało pewne rozróżnienie między Rusinem a Ukraińcem. Za Rusinów uważali grekokatolickich lub prawosławnych mieszkańców Kresów Wschodnich, posługujących się własnym językiem oraz wyróżniających się cechami kulturowymi. Mieli oni jednak być niezdolni do wytworzenia świadomości narodowej, a w dalszej kolejności utworzenia państwowości. Z tego powodu narodowcy byli przekonani o znacznej łatwości polonizacji ludności rusińskiej. W odróżnieniu od Rusinów pojęcie Ukraińców miało zdecydowanie negatywny wydźwięk. Według endeków była to ludność wrogo nastawiona do państwa polskiego¹⁴. Ukraińcy mieli dążyć do stworzenia swojego państwa, a w jego skład miały wejść tereny należące do II Rzeczypospolitej.

Według jednego z najważniejszych ideologów Narodowej Demokracji Jana Ludwika Popławskiego na obszarze polskich dążeń państwowych zamieszkiwało ok. 15–16 mln ludności rusińskiej. Twierdził jednak, że jedynie na terenie Galicji Wschodniej istniał problem ukraiński. Ukraińcy mieli nie wykazywać własnych dążeń narodowych oraz politycznych na innych obszarach¹⁵. Z Popławskim zgadzał się Roman Dmowski, który problem ukraiński zawęzał jedynie do ziem zaboru austriackiego¹⁶. W środowiskach narododemokratycznych przez długi czas panowało przekonanie o tym, że kwestia ukraińska powinna być rozpatrywana przede wszystkim w kontekście polityki międzynarodowej. Nerozerwalnie związana była z kwestią granicy Polski oraz zmagani Rosyjsko-niemieckich. Dmowski uważał, że utrzymanie kontroli nad żyznymi ziemiami ukraińskimi jest kluczowe dla utrzymania przez Rosję jej mocarstwowej pozycji. Z tego powodu również Niemcy będą dążyły do kontroli nad tym terytorium. W niemieckiej polityce międzynarodowej kwestię ukraińską traktowano jako

¹² P. Kowal, *Przyczynki do dziejów „sprawy ukraińskiej” w Polsce*, [w:] P. Kowal, J. Ołdakowski, M. Zuchniak (red.), *Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów*, Wrocław 2008, s. 11.

¹³ M. Nowak, *Podstawowe zagadnienia ideologii narodowej a problem mniejszości ukraińskiej w publicystyce Narodowej Demokracji lat 1923–1929*, [w:] T. Stegner (red.), *Między Odrą i Dnieprem. Wyznania i narody*, Gdańsk 2000, s. 250–265.

¹⁴ U. Jakubowska, *Oblicze ideowo-polityczne „Gazety Warszawskiej” i „Warszawskiego Dziennika Narodowego” w latach 1918–1939*, Warszawa–Łódź 1984, s. 115–122.

¹⁵ R. Wapiński, *Endecka koncepcja polityki wschodniej w latach 1917–1921*, Gdańsk 1967, s. 2–5.

¹⁶ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, Gdańsk 2007, s. 18, 19.

sposób na wyrządzenie Rosji znacznych szkód¹⁷. Miała też być znacznie łatwiejsza w użyciu jako narzędzie polityczne niż kwestia polska i zdecydowanie bardziej bezpieczna. Niemcy w razie konieczności mogli również łatwo użyć problematyki ukraińskiej przeciwko Polsce. Uniwersalność tego zagadnienia sprawiała, że było przez naszych zachodnich sąsiadów traktowane bardzo poważnie. Zdaniem Romana Dmowskiego Niemcy w ogóle w znacznym stopniu przyczynili się do powstania ukraińskiej świadomości narodowej. To oni mieli stworzyć ideę utworzenia państwa ukraińskiego¹⁸. Z tą opinią zgadzała się zdecydowana większość obozu narodowodemokratycznego¹⁹. Roman Dmowski wyrażał także bardzo negatywne zdanie o ukraińskich elitach politycznych, które miały wykazywać chęci do wysługiwaniania się obcym grupom wpływów ze szczególnym uwzględnieniem Niemiec. Z tego powodu uważał, że jeśli w przyszłości powstanie państwo ukraińskie, to będzie ono „międzynarodowym domem publicznym”. Ponadto Dmowski zdecydowanie krytykował ideę prometejską²⁰. Podważał sens wspierania ukraińskich aspiracji, uznając je za niebezpieczne dla Polski²¹. Porównywał je do podpalania własnego domu z nadzieją, że zapali się również dom sąsiada²².

Pośród działaczy Narodowej Demokracji zdecydowana większość cechowała się poglądami nieprzychylnymi kwestii ukraińskiej. Nie inaczej było w przypadku Stanisława Grabskiego. Podobnie do wielu innych endeckich działaczy skłaniał się do idei asymilacji mniejszości narodowych. Krytykował propozycje ugody, które miały podsycać tendencje separatystyczne wśród mniejszości ukraińskiej. Twierdził, że Kresy Wschodnie powinny zostać pozyskane poprzez ekspansję polskiej kultury²³. W ogniu krytyki Grabskiego znalazła się też polityka obozu sanacyjnego, którą uważał za chwiejną. Przechodziła ona nieustannie od zbytnej łagodności do surowości, co nie przynosiło żadnych efektów. Grabski wskazywał na rosnące zagrożenie ze strony ukraińskiego nacjonalizmu. W jego opinii należało mu się przeciwstawić poprzez aktywizację ludności polskiej na Kresach oraz wzmoczenie parcelacji i kolonizacji²⁴.

Jednym z najważniejszych działaczy obozu narodowego w latach trzydziestych stał się Jędrzej Giertych związany z grupą młodych. Prezentował on ciekawe poglądy na temat kwestii ukraińskiej, które nieco się wyróżniały na tle

¹⁷ K. Kawalec, *Roman Dmowski*, Poznań 2016, s. 451–454.

¹⁸ R. Dmowski, *Zagadnienia środkowo- i wschodnio-europejskie*, [w:] R. Wapiński (red.), *Wybór pism*, Warszawa 1990, s. 237.

¹⁹ P. Kowal, *op. cit.*, s. 10.

²⁰ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, s. 20–23.

²¹ M. Marszał, „Kwestia ukraińska” w myśli politycznej Mariana Ursyna Zdziechowskiego (1918–1939), „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze” 2014, nr 5, s. 32, 33.

²² R. Dmowski, *Świat powojenny i Polska*, Warszawa 1931, s. 263.

²³ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, s. 66, 67.

²⁴ *Ibidem*, s. 202–205.

dominujących postulatów głoszonych na ten temat przez endecję. Giertych był zwolennikiem asymilacji słowiańskich mniejszości narodowych przy jednoczesnym zachowaniu ich odrębności kulturowej. Była to koncepcja „dwustopniowej narodowości”²⁵. Ten wybitny działacz narodowy młodego pokolenia był także zdania, że należy zaprzestać izolacji Ukraińców w II Rzeczypospolitej. Nawiązanie współpracy z nimi miało pomóc w asymilacji²⁶. Z tego powodu Giertych był krytykowany przez starszych działaczy endecji. Jednocześnie był przekonany o możliwości szybkiego zakończenia problemu ruchu ukraińskiego ze względu na jego słabość²⁷. Pewne zlekceważenie kwestii ukraińskiej i odsunięcie jej na dalszy plan mogło być spowodowane chęcią skupienia się na problematyce żydowskiej i uznaniem jej za czołowe zagrożenie dla państwa polskiego²⁸.

Wszystkie wspomniane czynniki sprawiały, że stosunek endecji do ukraińskiej działalności narodowej był mocno negatywny. Działacze narododemokratyczni widzieli w niej zagrożenie dla polskiej państwowości ze względu na czynniki wewnętrzne oraz sytuację międzynarodową²⁹. Warto też zwrócić uwagę, że w łonie obozu narodowego istniała pewna różnica zdań dotycząca kwestii ukraińskiej i sposobów jej rozwiązania. Należy jednak zaznaczyć, że rozbieżności nie były zbyt duże, a cel ogólny, jakim była polonizacja Kresów poprzez asymilację mniejszości narodowych, nigdy nie uległ zmianie.

3. Stosunek endecji do kwestii ukraińskiej w II RP

W wyniku kończącej się I wojny światowej Ukraińcy podjęli wysiłki zmierzające do utworzenia własnych, niezależnych państw. Jednak proklamowane Zachodnioukraińska Republika Ludowa oraz Ukraińska Republika Ludowa okazały się jedynie efemerydami. Największy wpływ na ten stan rzeczy miała sytuacja międzynarodowa, która była bardzo niepomyślna dla ukraińskiej działalności niepodległościowej. Rezultatem przyszłych rozstrzygnięć było podzielenie ziem zamieszkiwanych przez Ukraińców w głównej mierze między II Rzeczpospolitą a Związek Radziecki. Szacuje się przy tym, że w granicach Polski znalazło się ich ok. 5 mln³⁰. Sytuacja na Kresach Wschodnich zaraz po zakończeniu I wojny światowej była mocno skomplikowana przez pewien czas. W dużej mierze

²⁵ W. Mich, *Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939*, Lublin 1994, s. 93, 94.

²⁶ J. Giertych, *O program polityki kresowej*, Warszawa 1932, s. 7–12.

²⁷ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, s. 197, 198.

²⁸ J. Giertych, *Tragizm losów Polski*, Pielplin 1936, s. 569–575.

²⁹ K. Grüneberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005, s. 483–504.

³⁰ H. Dominiczak, *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Warszawa 1992, s. 102–104.

przyczyną takiego stanu rzeczy był brak uregulowania statusu międzynarodowego tego terenu. W wyniku porozumień Polsce przyznano 25 czerwca 1919 r. tymczasowy zarząd nad Galicją Wschodnią³¹. Jednak w 1923 r. zdecydowano o ostatecznym przyłączeniu do II Rzeczypospolitej tego terenu³². Ten przejściowy okres w stosunkach polsko-ukraińskich cechował się „wzajemną negacją”. Polska administracja poprzez swoją działalność starała się zaakcentować przynależność państwową Kresów Wschodnich, czego nie akceptowali Ukraińcy, w dalszym ciągu mający nadzieję na stworzenie swojej państwowości na tym obszarze³³.

W trakcie omawianego okresu przejściowego ukraińscy politycy starali się wykazać znaczną aktywnością. Świadczyć o tym może działalność emigracyjnego rządu Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej³⁴. Jednak zdecydowanie skuteczniejsza była prowadzona przez polskie władze polityka faktów dokonanych. Zamanifestowaniu zwierzchności nad spornymi terenami miało pomóc przeprowadzenie w 1921 r. powszechnego spisu ludności, a także wyborów parlamentarnych i prezydenckich rok później. W tym czasie dokonano również reformy administracyjnej, w wyniku której powstały trzy nowe województwa: stanisławowskie, lwowskie oraz tarnopolskie. Działania strony ukraińskiej ograniczały się do protestów przeciwko takim zabiegom oraz namów do bojkotu³⁵. Polityka polskiego rządu okazała się jednak wystarczająco skuteczna i jej wynikiem było uznanie ostatecznej zwierzchności II RP nad Galicją Wschodnią.

W kwestii stosunku Narodowej Demokracji do problematyki mniejszości narodowych, w tym ukraińskiej, bardzo istotne były wydarzenia z 1922 r. Nastąpiły wtedy wybory parlamentarne, a także prezydenckie. W tych ostatnich zwyciężył Gabriel Narutowicz, który uzyskał poparcie m.in. mniejszości narodowych. Jednak wkrótce został on pozbawiony życia w wyniku zamachu przeprowadzonego przez dawnego endeckiego działacza, Eligiusza Niewiadomskiego. Dla Narodowej Demokracji dużą niespodzianką była postawa mniejszości narodowych. To, że nie udało się zepchnąć mniejszości ukraińskiej na margines życia społecznego oraz politycznego, budziło poważne zaniepokojenie w tym ruchu³⁶. Podkopaniu uległ pogląd o stosunkowo łatwej możliwości polonizacji ludności rusińskiej. Kwestia mniejszości narodowych zaczęła odgrywać coraz donioślejszą rolę w doktrynie endecji³⁷. Z tej przyczyny w łonie działaczy naro-

³¹ R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowa państwa*, t. II, Warszawa 1988, s. 177–179.

³² M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*, Kraków 1979, s. 35, 36.

³³ *Ibidem*.

³⁴ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, s. 28, 29.

³⁵ M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska...*, s. 36, 37.

³⁶ W. Mich, *op. cit.*, s. 105–108.

³⁷ B. Halczak, *Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej*, Zielona Góra 2000, s. 26–32.

dowych powstał program, którego celem było zapewnienie żywiłowi polskiemu niepodważalnej dominacji w II Rzeczypospolitej. Postawa endeków w stosunku do mniejszości narodowych ulega radykalizacji.

Warto zwrócić uwagę na swoistą regionalizację w łonie obozu narododemokratycznego w zainteresowaniu kwestią ukraińską. Z oczywistych względów tą problematyką najwięcej zainteresowania wykazywali działacze wywodzący się ośrodka lwowskiego. Inaczej było na zachodnich ziemiach II Rzeczypospolitej. Na tych terenach kwestia ukraińska nie budziła aż tak wielkich kontrowersji. Z tego powodu w narodowej publicystyce ukazującej się w Poznaniu pojawiała się znacznie mniejsza ilość artykułów dotycząca tej problematyki, najczęściej drukowano je tutaj przy okazji istotniejszych wydarzeń, takich jak np. zamachy terrorystyczne przeprowadzane przez nacjonalistów ukraińskich.

Działacze Narodowej Demokracji byli przekonani o tym, że w polonizacji ziem etnicznie polskich ze szczególnym uwzględnieniem Kresów Wschodnich pomoże wyższość polskiej kultury. Mimo tego w celu pełnego rozwiązania problemu ukraińskiego postulowali potrzebę porozumienia z Rosją. Niezbędnym do tego krokiem była kwestia uregulowania granicy wschodniej³⁸. Dokonano tego w 1923 r., kiedy to ostatecznie uznano przebieg granicy wytyczonej na podstawie traktatu ryskiego³⁹. Obóz narodowy niezmiennie krytykował piłsudczykowską koncepcję federacyjną, a także prometejską⁴⁰. Przeciwny był także jakimkolwiek próbom zawarcia porozumienia z Ukraińcami. Traktowano je jako zagrożenie dla polskiej racji stanu. Z tego powodu w ogniu endeckiej krytyki znalazł się wojewoda wołyński Henryk Józewski, który był skłonny do ustępstw i dążył do zawarcia porozumienia z ludnością ukraińską⁴¹. Narodowa Demokracja za niedopuszczalne uznawała propozycje utworzenia autonomii na terenach z dużym odsetkiem ludności ukraińskiej⁴². Skłaniała się do całkowicie przeciwnych rozwiązań, takich jak np. postulat wprowadzenia stanu wyjątkowego w celu walki z separatyzmem ukraińskim w 1924 r.

Kolejnym z rozwiązań proponowanych przez działaczy Narodowej Demokracji, które miało się przyczynić do umocnienia żywiołu polskiego na terenach o mieszanym składzie etnicznym, było przeprowadzenie zmian w

³⁸ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, s. 48–64.

³⁹ M. K. Kamiński, M. J. Zacharias, *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 1998, s. 51–53.

⁴⁰ M. Marszał, *Rzecznicy polsko-ukraińskiego porozumienia 1918–1939* [w:] M. Marszał (red.), *Na szlakach zgody. Rzecznicy polsko-ukraińskiego porozumienia 1918–1939*, Polkowice 2013, s. 10–12.

⁴¹ W. Mędrzycki, *Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*, Wrocław 1988, s. 168–174.

⁴² A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław 1979, s. 97–102.

ordynacji wyborczej⁴³. Postulowali oni dokonanie zmian w granicach okręgów wyborczych, a także wprowadzenie systemu kurialnego. Celem takiego posunięcia było zagwarantowanie przynajmniej 50% głosów polskim kandydatom w wyborach samorządowych oraz parlamentarnych. Zdaniem endeków zagrożeniem był również pięcioprzymiotnikowy charakter wyborów na terenie Kresów Wschodnich. Uważali, że Ukraińcy powinni otrzymać prawa wyborcze, tylko jeśli uznają dominującą pozycję narodu polskiego w II Rzeczypospolitej.

Szczególną rolę w doktrynie Narodowej Demokracji zajmowały katolicyzm oraz rola Kościoła w państwie. Uznawane były za nieodłączne elementy polskości. Z tego powodu narodowcy z nieukrywaną nieufnością podchodzili do prawosławia. Obawiając się o jedność Polski, popierali działania zmierzające do ustanowienia autokefalii Kościoła prawosławnego. Jednak ostatecznym celem była jego polonizacja, której zamierzano dokonać poprzez takie działania, jak: ustanowienie języka polskiego podczas nabożeństw, wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego oraz przejście na alfabet łaciński. Endecy uważali za niebezpieczne wszelkie próby ukraińzacji prawosławia na terenie II Rzeczypospolitej. Inaczej zapatrywali się na Kościół greckokatolicki, który traktowano jako nastawiony niechętnie lub wrogo do polskiej państwowości⁴⁴. Jako zadeklarowanego przeciwnika II Rzeczypospolitej działacze narodowi traktowali metropolitę Andrzeja Szeptyckiego⁴⁵.

W 1930 r. na terenie Kresów Wschodnich odbyła się pacyfikacja, którą poparł obóz narodowodemokratyczny. Bezpośredniej przyczyny tego drastycznego kroku należy się doszukiwać w działalności UWO oraz OUN⁴⁶. Ukraińscy nacjonaliści dokonywali akcji sabotażowych przez całe lata dwudzieste. Jednak w 1930 r. zjawisko to przybrało na sile, kiedy OUN przeprowadził akcję ataków na polskie gospodarstwa i podpalen⁴⁷. Celem ataków były także polskie szkoły

⁴³ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, s. 125–139.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 146–148.

⁴⁵ G. Radomski, *Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drużej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*, Toruń 2001, s. 124–129.

⁴⁶ UWO (Ukraińska Organizacja Wojskowa) – nielegalna organizacja o charakterze terrorystycznym i sabotażowym działająca na terenie II Rzeczypospolitej w latach 1920–1933. Została utworzona w Pradze podczas I Zjazdu Zagranicznego Przedstawicieli Ukraińskich Organizacji Wojskowych. Od lipca 1921 r. na czele UWO stał Jewhen Konowalec. W czerwcu 1925 r. kwaterę główną UWO przeniesiono do Berlina. Organizacja od samego początku była wspierana przez niemiecki wywiad – Abwehrę. Niemcy zapewniaли wsparcie finansowe, a także szkolili członków UWO w działalności dywersyjnej, szpiegowskiej oraz terrorystycznej. Abwehra otrzymywała w zamian liczne raporty dotyczące sytuacji w Polsce. W 1929 r. UWO stała się częścią OUN, jednak formalnie została rozwiązana w 1933 r.

⁴⁷ OUN (Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów) – ukraińska organizacja o charakterze wojskowym oraz politycznym. Cechowała się nacjonalistyczną ideologią, a jej celem było utworzenie niepodległej Ukrainy na ziemiach uznawanych przez nią za ukraińskie. Została założona w Wiedniu w 1929 r. Dokonywała licznych aktów terroru na ziemiach Polski. OUN był odpowiedzialny m.in. za zamordowanie w drodze zamachu Bronisława Pierackiego pełniącego urząd ministra spraw wew-

oraz osoby prywatne⁴⁸. Skutkiem tych wydarzeń była przeprowadzona na polecenie rządu polskiego pacyfikacja Małopolski Wschodniej, która została rozpoczęta 16 września i potrwiała do końca listopada 1930 r. Zdecydowanie potępiła te działania strona ukraińska, która uważała, że dotyczyły one w zdecydowanej większości niewinnych ludzi. Całkowicie odmienne zdanie mieli działacze Narodowej Demokracji. Uznali akcję pacyfikacyjną za słuszną, jednak nie zdecydowali się poprzeć jej wprost. Z biegiem czasu uznali działania rządu w walce z ukraińskim separatyzmem za zbyt mało skuteczne.

Wraz z zaostrażającą się sytuacją polityczną na arenie międzynarodowej w latach trzydziestych stanowisko obozu narodowego wobec działań sanacyjnego rządu ulegało poprawie. Dotyczyło to w szczególności polityki prowadzonej wobec mniejszości narodowych. Endecy uznawali za słuszne podjęte przez państwo kroki, których celem było zakończenie stosowania przez polski rząd tzw. traktatu mniejszościowego. Uprawniał on zagraniczne podmioty do ingerowania w sprawy związane z mniejszościami narodowymi. Ostatecznie w 1934 r. Polska zdecydowała się na zawieszenie stosowania tego traktatu, co z zadowoleniem przyjęły środowiska narodowe⁴⁹.

W wyniku śmierci Józefa Piłsudskiego w 1935 r. w polityce prowadzonej przez obóz rządowy doszło do poważnych zmian i przeobrażeń⁵⁰. Jedną z najważniejszych postaci w państwie stał się Edward Śmigły-Rydz pełniący urząd Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, a niedługo potem mianowany marszałkiem⁵¹. Powstał także OZN, którego celem była konsolidacja narodu oraz wzmocnienie możliwości obronnych państwa⁵². Polityka prowadzona przez rząd w wymiarze ideologicznym coraz bardziej zbliżała się do nacjonalistycznych haseł propagowanych przez Narodową Demokrację. Naród stawał się najwyższą wartością. Celem była jego konsolidacja oraz umacnianie polskości i stanu posiadania. W takim właśnie duchu postanowiono przeprowadzić akcję rewindykacyjną. Jej założeniem była repolonizacja ludności na terenie Kresów Wschodnich. Najbardziej znanym i kontrowersyjnym działaniem podjętym w ramach tej akcji było niszczenie cerkwi prawosławnych na terenie Chełmszczyzny od lipca 1938 r.⁵³ Próbowano w ten sposób doprowadzić do konwersji na katolicyzm

netrznym. W trakcie kampanii wrześniowej członkowie OUN dokonali licznych akcji dywersyjnych przeciwko Wojsku Polskiemu. Jednym z przywódców tej organizacji był Stepan Bandera.

⁴⁸ G. Motyka, R. Wnuk, *Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947*, Warszawa 1997, s. 35.

⁴⁹ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, s. 213–221.

⁵⁰ A. Ajnenkiel, *Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939*, Warszawa 1980, s. 515–521.

⁵¹ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945*, t. II, cz. 1, Londyn 1956, s. 598.

⁵² T. Jędruszczak, *Piłsudczycy bez Piłsudskiego. Powstanie Obozu Zjednoczenia Narodowego w 1937 roku*, Warszawa 1963, s. 78–94.

⁵³ A. Chojnowski, *op. cit.*, s. 230, 231.

członków lokalnej społeczności prawosławnej⁵⁴. Założono również Związek Szlachty Zagrodowej, którego założeniem była repolonizacja drobnej szlachty mającej ulegać rutenizacji. W tym okresie doszło do bardzo wyraźnego zbliżenia stanowiska endecji i rządu polskiego. Działacze Narodowej Demokracji dostrzegali również potrzebę konsolidacji narodu w przededniu wybuchu konfliktu w Europie.

Działania podejmowane przez władze II Rzeczypospolitej w drugiej połowie lat trzydziestych spotkały się ze zdecydowaną krytyką strony ukraińskiej. Osłabiały także wpływy zwolenników ugody z rządem w łonie UNDO⁵⁵. Zdaniem strony ukraińskiej polityka władz doprowadziła do porażki ugody zawartej między obu stronami w 1935 r. Jej fiasko potwierdziła deklaracja wystosowana przez Komitet Centralny UNDO w maju 1938 r.⁵⁶ Działacze ukraińscy ostro krytykowali endeków, zarzucając im wpływ na antyukraińską politykę władz. Narodowi Demokraci nie pozostawali dłużni i zarzucali UNDO fałszywe intencje w ramach zawartej ugody. Prawdziwym celem ukraińskich polityków miała być destabilizacja państwa. Mieli oni także tradycyjnie sprzyjać Niemcom⁵⁷. Z taką opinią nie zgadzała się część polityków wywodzących się z innych opcji politycznych. Zdaniem Jana Stanisława Łosia, dyplomaty związanego z obozem konserwatywnym, zapewnienia ukraińskich polityków o lojalności wobec państwa polskiego miały być szczere⁵⁸. Jednak w świetle zachowanych dokumentów sporządzonych przez polskie MSW okazuje się, że obawy obozu narodowego nie były bezzasadne⁵⁹.

Stanowisko Narodowej Demokracji w okresie międzywojennym było bardzo nieprzychylnie wobec wszelkich przejawów ukraińskiej aktywności. Za wrogą lub w najlepszym wypadku nieprzyjazną polskiej państwowości uznawano działalność polityczną, ekonomiczną, kulturalną lub oświatową. Kwestia ukraińskiej działalności sabotażowej oraz terrorystycznej również była chętnie podnoszona przez endeków. Na negatywne stanowisko wpływał również fakt współpracy OUN z Niemcami, które w doktrynie Narodowej Demokracji

⁵⁴ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 262–270.

⁵⁵ UNDO (Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne) – ukraińskie ugrupowanie polityczne funkcjonujące w II Rzeczypospolitej w latach 1925–1939. Prowadziło działalność na terenie Małopolski Wschodniej. Jego celem było utworzenie niepodległego państwa ukraińskiego, zabiegało także o prawa tej mniejszości na terenie II Rzeczypospolitej. W wyniku ugody zawartej z rządem polskim w 1935 r. niektórzy jej politycy pełnili ważne funkcje. Wasyl Mudry został wicemarszałkiem sejmu podczas IV i V kadencji. Po zawarciu paktu Ribbentrop-Mołotow UNDO wzywało społeczeństwo ukraińskie do zachowania spokoju i nieulegania obcej agenturze.

⁵⁶ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, s. 249.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 247–250.

⁵⁸ M. Marszał (red.), *Na szlakach zgody. Rzecznicy polsko-ukraińskiego porozumienia 1918–1939*, Polkowice 2013, s. 19.

⁵⁹ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy*, s. 274–276.

zajmowały szczególne miejsce i uznawane były za głównego wroga Polski⁶⁰. Wraz ze zbliżającym się wybuchem II wojny światowej konflikt polsko-ukraiński wydawał się ulegać eskalacji, co coraz mocniej utrudniało dialog między obu stronami i stawiało pod dużym znakiem zapytania ewentualną współpracę. Winą za taki stan rzeczy wypada obarczyć obie strony, wśród których rosły nastroje nacjonalistyczne. Wynikiem tego były wielkie tragedie, takie jak np. rzeź wołyńska, która nastąpiła kilka lat później podczas II wojny światowej. We wzajemnych relacjach polsko-ukraińskich skutki tych wydarzeń odczuwamy niestety aż do dziś.

Bibliografia

- Ajnenkiel A., *Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939*, Warszawa 1980.
- Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław 1979.
- Dmowski R., *Polityka polska i odbudowa państwa*, t. II, Warszawa 1988.
- Dmowski R., *Świat powojenny i Polska*, Warszawa 1931.
- Dmowski R., *Zagadnienia środkowo- i wschodnio-europejskie*, [w:] R. Wapiński (red.), *Wybór pism*, Warszawa 1990.
- Dominiczak H., *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Warszawa 1992.
- Giertych J., *O program polityki kresowej*, Warszawa 1932.
- Giertych J., *Tragizm losów Polski*, Pelplin 1936.
- Grüneberg K., Sprengel B., *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005.
- Halczak B., *Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej*, Zielona Góra 2000.
- Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772–1999*, Lublin 1999.
- Jakubowska U., *Oblicze ideowo-polityczne „Gazety Warszawskiej” i „Warszawskiego Dziennika Narodowego” w latach 1918–1939*, Warszawa–Łódź 1984.
- Jakubowska U., *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, Warszawa–Łódź 1988.
- Jakubowska U., *Szanse partnerstwa? Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] T. Stegner (red.), *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach*, Gdańsk 1993.
- Jędruszcak T., *Piłsudczycy bez Piłsudskiego. Powstanie Obozu Zjednoczenia Narodowego w 1937 roku*, Warszawa 1963.
- Kamiński M.K., Zacharias M.J., *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 1998.
- Kawalec K., *Roman Dmowski*, Poznań 2016.
- Kowal P., *Przyczynki do dziejów „sprawy ukraińskiej” w Polsce*, [w:] P. Kowal, J. Ołdakowski, M. Zuchniak (red.), *Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów*, Wrocław 2008.

⁶⁰ B. Halczak, *op. cit.*, s. 122.

- Marszał M., „Kwestia ukraińska” w myśli politycznej Mariana Ursyna Zdziechowskiego (1918–1939), „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze” 2014, nr 5.
- Marszał M., *Rzecznicy polsko-ukraińskiego porozumienia 1918–1939* [w:] M. Marszał (red.), *Na szlakach zgody. Rzecznicy polsko-ukraińskiego porozumienia 1918–1939*, Polkowice 2013.
- Marszał M. (red.), *Na szlakach zgody. Rzecznicy polsko-ukraińskiego porozumienia 1918–1939*, Polkowice 2013.
- Mędrzycki W., *Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*, Wrocław 1988.
- Mich W., *Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939*, Lublin 1994.
- Motyka G., Wnuk R., *Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947*, Warszawa 1997.
- Nowak M., *Narodowcy i Ukraińcy*, Gdańsk 2007.
- Nowak M., *Podstawowe zagadnienia ideologii narodowej a problem mniejszości ukraińskiej w publicystyce Narodowej Demokracji lat 1923–1929*, [w:] T. Stegner (red.), *Między Odrą i Dnieprem. Wyznania i narody*, Gdańsk 2000.
- Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989.
- Papierzyńska-Turek M., *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*, Kraków 1979.
- Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945*, t. II, cz. 1, Londyn 1956.
- Radomski G., *Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*, Toruń 2001.
- Serejski M.J., *Naród a państwo w polskiej myśli historycznej*, Warszawa 1973.
- Tomczyk R., *Rusko-Ukraińska Partia Radykalna 1890–1914*, Szczecin 2007.
- Torzecki R., *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989.
- Wapiński R., *Endecka koncepcja polityki wschodniej w latach 1917–1921*, Gdańsk 1967.
- Wapiński R., *Polska na styku narodów i kultur. W kręgu przeobrażeń narodowościowych i cywilizacyjnych w XIX i XX wieku*, Gdańsk 2002.

National Democracy in the face of the Ukrainian issue in the Second Polish Republic

Summary

The national party in the Second Polish Republic invariably criticized Piłsudski's federal and Promethean concept. It was also against any attempts to reach an agreement with the Ukrainians. They were treated as a threat to the Polish *raison d'état*. Proposals to create autonomy in areas with a large percentage of the Ukrainian population were considered unacceptable. The opinion of the National Democracy in the interwar period was highly unfavourable to any manifestations of Ukrainian activity. Political, economic, cultural or educational activities were considered hostile or at best unfriendly to Polish statehood. The issue of Ukrainian sabotage and terrorist activities was also eagerly raised by the

National Democrats. The negative position was also influenced by the cooperation of the OUN with Germany, which occupied a special place in the doctrine of the National Democracy and was considered Poland's main enemy. With the outbreak of World War II, the Polish-Ukrainian conflict seemed to escalate, which made the dialogue between the two sides more difficult and put a serious question mark on possible cooperation. The blame for this state of affairs should be divided on both sides, among whom grew nationalist atmosphere. In mutual Polish-Ukrainian relations, we unfortunately feel the effects of these events until today.

Keywords: Second Polish Republic, Polish-Ukrainian relations, National Democracy, Eastern Borderlands, separatism, national minorities

Адам Кшиховські

Вроцлавський університет

Народна демократія і українське питання у Польській Республіці

Анотація

Позиція народно-демократичного табору з українського питання у Польській Республіці значною мірою була результатом важкої спільної історії обох народів. Початки можна простежити ще у Речі Посполитій. Варто згадати козацькі повстання. Однак ключовим періодом для розвитку відносин між сусідніми слов'янськими народами було XIX століття. Це час розвитку національної свідомості та появи сучасних національних рухів. Описуючи причини польсько-українського протистояння, необхідно також згадати релігійні питання. Переважна більшість поляків – католики. Це відіграло дуже важливу роль у народно-демократичній ідеології, оскільки ендеки загалом ототожнювали польськість із римо-католицькою вірою. У Галичині більшість українського населення складали греко-католики. Однак у випадку підросійських земель, таких як Волинь, православ'я явно домінувало.

Національна активність українців починає помітно зростати наприкінці XIX століття. Створення Української радикальної партії в 1890 р. стало вагомою подією. Саме з цього угруповання пізніше виникли ще дві партії: Українська націонал-демократична партія та Українська соціал-демократична партія. Початок XX століття – це період подальших ускладнень у польсько-українських відносинах. Після закінчення Першої світової війни українці намагалися створити власні незалежні держави. Проголошені Західноукраїнська Народна Республіка та Українська Народна Республіка виявились лише ефемерами. На такий стан речей найбільше вплинула міжнародна ситуація, яка була вкрай несприятливою для української незалежницької діяльності. Результатом майбутніх рішень став поділ земель,

заселених українцями, переважно між Польською Республікою та Радянським Союзом. Ситуація на колишніх східних теренах Речі Посполитої відразу після закінчення Першої світової війни деякий час була дуже складною. Такий стан справ значною мірою був зумовлений відсутністю міжнародного врегулювання статусу цих теренів. В результаті домовленостей 25 червня 1919 р. Польщі надано тимчасове врядування над Східною Галичиною. У 1923 році було вирішено остаточно приєднати цю територію до Польської Республіки.

Національний табір послідовно критикував федеративну та прометеїську концепції Пілсудського. Він також був проти будь-яких спроб домовитись з українцями. До них ставились як до загрози польській державі. Пропозиції щодо створення автономії на територіях з великим відсотком українського населення вважалися неприйнятними. Позиція народної демократії в міжвоєнний період була вкрай несприятливою для будь-яких проявів української діяльності. Політична, економічна, культурна чи освітня діяльність вважалася ворожою або в кращому випадку недружною до польської державності. Ендеки охоче порушували питання про українські диверсії та терористичну діяльність. На негативну позицію вплинула також співпраця ОУН з Німеччиною, яка в доктрині народної демократії займала особливе місце і вважалася головним ворогом Польщі. З наближенням Другої світової війни польсько-український конфлікт, здавалося, загострювався, що ускладнювало діалог між двома сторонами та ставило можливу співпрацю під серйозний знак питання. Вину за такий стан справ слід покласти на обидві сторони, серед яких зростали націоналістичні настрої.

Ключові слова: Польська Республіка, польсько-українські відносини, Народна демократія, Східні терени Польської Республіки, сепаратизм, національні меншини